

Н. Б. БАБЕНКО,
канд. пед. наук

Nadia B. Babenko,
Ph. D. in Pedagogics

ІНТЕГРАЦІЯ РОДИННИХ ТРАДИЦІЙ, СВЯТ І ОБРЯДІВ У ФОРМИ КУЛЬТУРОГЕННОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

Abstract. The most characteristic Ukrainian family traditions and their transformation opportunities are viewed in the article. The major attention is paid to ancient customs and traditions integration into the forms of modern family's cultural activity.

Сім'я, як відомо, є природною основою суспільства. В сім'ї, через сім'ю, в умовах родинного побуту, праці, дозвілля формуються первинні ціннісні орієнтації та соціальні настанови молодого покоління.

Тимчасом серйозні кризові явища, пов'язані з процесом глобалізації ринкових відносин капіталістичного типу та супутніми їм тенденціями (безробіття, посилена міграція населення, послаблення родинних зв'язків тощо) справляють негативний, руйнівний вплив на національні традиції, звичаї взагалі, родинні – зокрема і особливо.

Саме тому виявлення і підтримка позитивних тенденцій у сімейно-родинних відносинах, формах родинного спілкування у виробничій та позавиробничих сферах, інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у форми культурогенної життєдіяльності сучасної сім'ї набуває особливої гостроти.

Загальні проблеми організації сімейного дозвілля визначені в низці фундаментальних наукових досліджень. Це, зокрема, праці, присвячені особливостям виховання дітей у традиційній українській сім'ї (О. Вишневецький, А. Даник, В. Постовий); визначенню педагогічного потенціалу українських народних традицій і обрядів у виховному процесі (К. Журба, О. Кузик, Г. Майборода, Т. Мацейків, З. Нігматов, М. Стельмахович); з'ясуванню місця і ролі культурно-просвітницької діяльності у духовному розвитку людини (Т. Алексеєнко, С. Анісімов, І. Барвінок, Л. Бойко, О. Гавеля, Л. Миронова).

На основі аналізу літератури, присвяченої вивченню сімейного побуту українського народу та сімейної обрядовості (В. Борисенко, О. Воропай, Н. Здоровега, О. Кравець, В. Скуратівський) у статті окреслюються со-

ціально-культурні аспекти становлення та розвитку сімейного дозвілля. Визначено зокрема, що еволюція форм дозвілля в українській сім'ї історично відбувалася шляхом запровадження родинних традицій, свят і обрядів; форми і методи сімейного дозвілля варіювалися відповідно до вікових особливостей членів родини і були спрямовані на соціалізацію представників нових поколінь; сімейне дозвілля базувалося на засадах цілеспрямованого виховного впливу на особистість у мікросередовищі (сім'я, родина).

Рід наш багатий на традиції, свята й обряди, прекрасний духовністю, оскільки з найдавніших часів наші пращури відбирали найцінніші надбання, збагачуючи їх, і бережливо передавали той келих мудрості і здоров'я нації з покоління до покоління. Українці вміли відчувати природу, черпати здоров'я, силу й красу з її лона. Всі творчі сили людини були спрямовані на зміцнення сім'ї, свого роду.

Від найпершого скрику новонародженого, та й навіть ще задовго до появи його на світ, жінка, керована материнським інстинктом, безпоміжно визначала свою поведінку і, відчуваючи дію сил природи, точно вміла вибирати серед величезної різноманітності рослин найнеобхідніші для харчування.

Ігри та забави, пісні із забавами, до яких долучається дитина у наступному періоді свого формування, були досить важливим етапом виховання, цілком усвідомленим проявом любові до всього живого й неживого, першим екологічним уроком. З найдавніших часів діти були активними учасниками трудових процесів, разом із дорос-

лими дбали про забезпечення матеріального достатку сім'ї. І тільки та людина, яка успішно закінчувала цю школу праці в своїй родині, ставала добрим господарем, батьком чи нянькою, навчителем своїх дітей [10].

Ідея привчання дітей до виробничих процесів знаходить своє підтвердження в дитячих іграшках (у зменшених предметах праці – сапках, грабельках, кісках, щіпках для обмолоту збіжжя, інструментах тощо), якими діти гралися під час дозвілля. Серед пам'яток трипільської культури є дитяча іграшка з кераміки – це візок на двох колесах із запряженими кіньми. Отже, давні трипільці в іграшковій, ігровій формі родинного дозвілля привчали дітей до природного матеріального світу, розуміння призначення і візка, і тварин, а також до визначення їх ролі й місця у виробничій та побутовій сферах. Сьогодні батьки так само через іграшки привчають дітей до праці, тільки тепер це не грабельки, а електронні іграшки. Таким чином, родинні традиції дозвілля, трансформуючись через перетворення та інтеграцію з новими виробничими, побутовими й культурно-освітніми умовами, набувають вираження в сучасних формах і способах функціонування.

Дитячі ігри та забави часто були не відособленими, а входили як компоненти до весняних чи купальських, даючи змогу маленьким учасникам ненав'язливо ознайомлюватися із звичаями та обрядами свого народу. І навчати своїх дітей звичаїв та обрядів, як і навчати їх молитися Богові, – свята справа кожної матері-українки, адже участь дитини в народному ритуалі, як досліджено наукою, є одним із видів психологічної релаксації.

Залучення дітей до дозвілєвих занять відбувалося на всіх етапах її розвитку: дитина, підліток, юнак чи дівчина. Значну роль слід відвести старшому поколінню родини у формуванні особливого типу художнього мислення молодших та в переданні набутого від пращурів досвіду народних традицій, звичаїв, обрядів, побутової поведінки.

У процесі історичного розвитку сім'я як основна ланка суспільної і соціальної організації людей постійно набувала певного досвіду адаптації в природно-матеріальних умовах і у формуванні духовного світу. Останній значною мірою матеріалізувався в морально-етичній, фольклорній, господарській і побутовій культурі народу, що забезпечувало творення родинних виховних традицій, звичаїв, які є найстійкішими елементами виховних етнопедагогічних систем. Родинні традиції, звичаї і обряди найліпше відображали досвід виховання дітей кожного народу. Розвиненість тривких родинно-сімейних, побутових і культурних традицій свідчить про високий рівень формування етносу, національності.

До таких слід віднести пісню й танець як два потужні психофізичні чинники вираження морально-етичної й естетичної культурної цінності душі українського народу. Описи арабських і грецьких мандрівників, «Повість минулих літ» ченця Нестора засвідчують веселу вдачу давніх українців, їхню особливу музичальність, пісенність, уміння знаходити вихід із складних ситуацій, виявляти готовність до будь-яких життєвих випробовувань. Про це свідчать і археологічні знахідки Мезенської стоянки (ріжки, гуслі, виготовлені з кісток тварин). У середні віки, коли Україна знемагала в неволі, українська пісня набула

нових якостей і значення: відтепер вона стає міцною духовною основою народу, відіграє важливу роль у згуртуванні української нації, піднесенні духовної культури всіх суспільних верств [3].

Тривала історична функціональність родинних традицій, звичаїв і обрядів конкретного народу є свідченням його духовної та фізичної живучості, цивілізованості, культурної витривалості, доцільності існування у світовому просторі. Саме тому з-поміж найчисленніших давніх традицій, мабуть, однією з найбільш поцінованих різними народами є патріотизм — це благородне, синівське почуття до своєї Батьківщини, яка водночас є часткою світової спільноти. І той, хто втрачає відчуття своєї «малої вітчизни», нездатний осягнути надбання вселюдської культури.

«Усвідомлені й трансформовані в душу дитини національні витоки свого народу, — зазначає В. Струмський, — не є обтяжливим тягарем архаїчних знань. Національно-громадянська спрямованість юної особистості регулює темпи її всебічного розвитку й наближення до національного ідеалу. Вже є достатньо переконливих прикладів, що без пізнання й усвідомлення суті його ментальних ознак і характеристик, як і без активного збагачення культурно-історичної практики свого етносу, не можна претендувати на свою оцінку як вихованої, інтелігентної і цивілізованої, зрештою, людини» [11]. У такий спосіб трансформуються та інтегруються родинно-національні традиції, обряди і звичаї з сучасними їх аналогами та способами передачі окремого дійства в новітні форми і методи культурогенної життєдіяльності сім'ї, яка базується здебільшого на засадах прагматизму та раціоналізму, запліднюється давніми

духовними ідеями українських традицій, звичаїв і обрядів.

Дослідженню трансформації та інтеграції родинно-виховних і шлюбно-сімейних відносин важливого значення надавали М. Максимович, М. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Милорадович, М. Рильський та інші. Об'єктом дослідження були переважно весільно-шлюбні обряди, взаємини чоловіка й дружини, виховання дітей у сім'ї. Варто зазначити, що різноманітні звичаї і традиції вчені-етнографи, письменники оцінювали виходячи з тогочасних досягнень світової культури та знань про людину, її розвиток і суспільне призначення. Вони високо цінували демократичні традиції рівноправ'я, поваги й духовної єдності подружжя. Здебільшого поцінування сім'ї й виховання в ній дітей ґрунтувалося на основах християнської моралі та давніх, ще дохристиянських, віруваннях, традиціях і обрядах. Наприклад, визначальною умовою шлюбу в українців завжди була взаємна любов молодят. Уже саме звучання староукраїнською мовою слова «шлюб» як «слоб» вказує на добру волю й душевну злагоду подружжя. Ці важливі положення духовних основ української родини трансформовано в законодавчі акти про шлюб і сім'ю в Україні.

Важливою інтеграційною основою давньої української родинно-сімейної культури виступала релігія. До традиційних дійств української сім'ї, як уже зазначалося, долучалися християнські обряди хрещення дітей, вінчання тих, хто бере шлюб, поминання померлих рідних тощо.

Як бачимо, традиції, звичаї та обряди – це та висока поезія, без якої

душа дитини не може повноцінно сформуватися, розкритися, дати багаті плоди доброти, людинолюбства, розуміння складних проблем людського суспільства. У дитинстві й підлітковому віці діти сприймають багато народних традицій ще не усвідомлено, в ігровій діяльності, що сприяє легкості й безпосередності їх засвоєння. В цьому й полягає особлива роль народних традицій, за допомогою яких значною мірою формується особистість людини. Це водночас є змістом, умовою і формою як національного, так і загальнолюдського виховання. Адже особливості національного виховання можна передати лише змістом і засобами національного, що надає оригінальності й неповторності у формуванні особистості дитини.

У наш час ця проблема потребує уваги. Одначе, обстоюючи відродження національних традицій, легко впасти в крайність, обмежити себе й своїх дітей, освіту й виховання звуженим світом власних егоїстичних потреб та інтересів. І навпаки, нехтуючи національним, історією, культурою й традиціями рідного народу, прагнучи всевітньої універсалізації людини під машкарою інтернаціоналізму чи так званих загальнолюдських цінностей, можна втратити і батьківщину, і себе як особистість. Бо, як писав видатний російський філософ М. Бердяєв, який народився і багато років жив в Україні, знав настрої, інтереси, звичаї і традиції українського народу: «Національність є позитивним збагаченням буття, і за неї треба боротися, як за цінність. Національна єдність глибша від єдності класів, партій і всіх родів. Кожна людина, кожен народ може найліпше самотвердитися в атмосфері національної кругової поруки. І великий само-

обман — бажати творити всупереч національності» [2].

За своєю структурою свята та обряди — це не тільки форма дозвілля. В них закодовано всі найосновніші етнопсихічні, психологічні й етнічні генограми. Засвоюючи їх з раннього віку, людина формує не тільки стереотипні дієства, а й світоглядні структури. Народний досвід виробив цілу систему таких кодових форм. Їхні початки закладено ще в колискових піснях. Тут елементи і поетичного світогляду, і шанобливе ставлення до людини та природи, першоабетка математичного мислення, поважання праці, лицарства, працелюбства, історичного родоводу.

Мужніючи, обрядова структура відповідно нарощувала й духовний потенціал. Кожна вікова група мала чітко вивершене дієство, за допомогою якого формувалися світоглядні символи і моральні потенції індивіда зокрема, і колективу в цілому. Звідси, отже, та висока месіанська роль історичної традиційності нашого народу.

Якщо через обрядовість у побуті життя міцно входили і закріплювалися традиції, то обряди, своєю чергою, формувалися за допомогою свят. Саме їм належить пріоритет у всій системі духовного життя. Будь-яке свято не існувало саме по собі; воно обростало багатьма допоміжними дієствами. Візьмемо, для прикладу, різдвяно-новорічну святковість. З нею безпосередньо ув'язуються колядки і щедрівки, вертепні та маланкові вистави, засівання збіжжям осель, обряди з кутею, дідухом, романтичні ворожіння тощо. Чи, скажімо, великодні дні. Вони опоемували дієства з виготовленням крашанок та писанок; під цю пору вперше починали водити весняні

хороводи. Зі святом Купала пов'язані обряди очищення вогнем та водою, оспівування літепла тощо.

Практично будь-яке свято мало свою, характерну лише для нього, обрядову структуру. В грудневому циклі, коли в селян, особливо молоді, було вдосталь вільного часу, відповідно опрацьовано і найбільше свят: Андрія з романтичною калитою, Варвари з пирхунами, Миколи з почастинками дівтори, Наума — покровителя науки і знань, а отже, й обряду, пов'язаного з початком навчання, тощо. Відтак кожне свято мало своє обрядове тло, що надавало йому оригінальності й неповторності. Свята не тільки акумулювали втрачені обряди, а й регулювали циклічність, були своєрідною календарною структурою духовного життя людини, його етнокодом [10].

Хоч би яким важким було повсякдення, саме за допомогою народних і родинних свят народ самоочищувався, возвеличувався і налаштовувався на оптимістичну хвилю. У святковій структурі якнайдовше зберігається етнічне коріння нації, від якого постійно відгалужуються усе нові й нові пагінци самооновлення, а отже і самозбереження.

Важливу роль у виробленні культури і духовного життя відіграють сімейні традиції. Вони підтримуються не юридичними актами, а силою суспільної думки. Багато з них, удосконалюючись, стають правилами, нормами, важливими прискорювачами суспільного прогресу.

Традиції кожної сім'ї мають свої особливості. Добрі традиції згуртовують сім'ю, дають змогу зберегти ті зерна розумного, доброго, вічного, завдяки яким життя стає цікавішим і кориснішим.

Значна робота нині проводиться з відродження народних звичаїв, обрядів, повернення традиційних свят, проте вона більше стосується зовнішніх ознак, атрибутики. Як повернути святам їхню сутність – радість спілкування, співпереживання? Адже саме щирість, задушевність і зворушливість спілкування були найбільшою цінністю у всі часи. Згадаймо хоча б деякі народні пісні. В тузі за покійною ненькою дочка промовляє: «Можна змалювати і очі, і брови – та не намалюєш широї розмови»; голуб сумує за голубкою: «Хоч пір'ячко те, та не той пушок, а як затуркоче – не той голосок»; чи козак каже до дівчини: «А я з сестрою всю ніч простояв, не та розмова, що із тобою» [7].

А чи вміємо ми спілкуватися зі своїми рідними, а надто з молодшими сім'ями? Чи приносить їм радість таке спілкування; чи не зводиться воно, бува, до набридливих повчань одних і зухвалого протесту інших? Так, це й справді проблема, адже нині життя таке тривожне та напружене в переважній більшості сімей, що не завжди батьки мають добрий настрій для довірливого спілкування зі своїми дітьми, рідними, близькими. Колись було простіше. За давньою традицією сімейному та родинному спілкуванню присвячувались усі святі неділеньки і ціла вервечка народних свят. У дні, вільні від роботи, коли на задній план відходили шоденні турботи, люди дбали про своє духовне збагачення, і це була відповідна філософія сімейного дозвілля. Пригадаємо деякі з них:

«На святій вечір батько кликав мороза на кутю, ховався за стіл і запитував, чи діти його бачать, а ті відповідали, що ні, щоб і на наступний рік стіл був багатим. Мати квохтала, діти

цяпали, затамувавши подих, дивились куди похилиться свічка, дмухали на лаву, щоб духа якого не придушити, мекаючи, бекаючи, збирали по долівці горіхи та монети, а батьки куйовдили їм волос'ячко, щоб ягнятка, телятка були вухаті і волохаті» [4].

Отже, в ігровій родинній формі передавались моральні установки, принципи, яким надавалось емоційне, образне, театралізоване забарвлення, а не навчання і протест.

Так, на вербну неділю пробуджували діток освяченою вербою, примовляючи: «Не я б'ю, верба б'є, будь сильним, як вода, здоровим, як верба, багатим, як земля, вже недалечко червоне яечко...» І цілий білий тиждень минав у піднесеному чеканні червоного яечка, писанки, паски. А чого не начуєшся в дитинстві, поки ненька коло свічки вимальовує писанку. Під час цієї святої справи говорили тихцем, майже пошепки, діти і дорослі були викупані, причесані, переодягнені в чистий одяг, і хтось обов'язково пригадував, що за народним повір'ям світ існуватиме доти, доки люди писатимуть писанки [6]. А від себе додамо: доки існуватиме свято, радість спілкування, задушевні хвилини, доти батьки і діти відчуватимуть себе чимось єдиним, прекрасним і святим.

Слова *святість, святий і свято* – одного кореня. Свято для душі, радість в домі – це те, на чому тримається сім'я, особливо в наш час. Саме під час такого спілкування дітьми засвоюються основи моральності, духовності і милосердя. Так, на свято Колодія, перед Великим постом, всі, хто був у сварці, замирювались і просили вибачення одне в одного. Особливо задушевно проходило взаємне прощення між батьками і дітьми.

Дітки зізнавались батькам у всіх своїх провинах і просили пробачення за скоєне, за непослух та вередки. Про яку б провинку не чули батьки, вони не мали права гримати на дітей, докоряти їм. Єдиною відповіддю сину чи доньці було: «Хай тебе Бог простить» і поцілунок на знак примирення. Батьки й собі просили пробачення у діток за свої провини перед ними, і діти великодушно прощали та цілували батька й неньку. Скільки ніжності було в таких поцілунках, каяття і примирення. Здитячих душ спадав тягар невикритих провин і наставляла радість прощення, і цю радість дарували батьки [10].

На жаль, в сучасному житті ця традиція викорінена. Ось що нам треба відновлювати на сучасній основі, на рівні пізнавальному і обрядовому, вводити в побут.

Чи можна повернути втрачене, а саме ту радість родинного або колективного співпереживання під час проведення обрядових дій, свят? Чи вони назавжди відійшли в минуле? На ці запитання дасть відповідь час, а позитивною чи негативною вона буде — залежить саме від нашого покоління.

Усе сімейне життя в минулому супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, котрі в образно-символічній формі означали певні етапи життя людини і окремі стадії розвитку сім'ї.

Це дає усвідомлення часу, його плинності. Людина напівсвідомо відчуває рух часу і своє місце в ньому. Він матеріалізується лише через подібні сімейні свята, родинні події. Людина може сприймати тільки матеріалізовані події, а час матеріалізується у святі.

Відповідно до природного циклу існування людини склався і комплекс

сімейних обрядів: родильні, весільні, поховальні й поминальні. З розвитком раціональних знань сенс заборонних магічних обрядів поступово втрачався, а ритуальні дії перетворилися на одну з традиційних розваг народу. Водночас з появою нових обрядових дій і символічних ритуалів старі й надалі зберігалися, однак їхній зміст поступово змінювався. Так склався багаточасовий і багатфункціональний обрядовий комплекс. Ця закономірність особливо рельєфно простежується в родильній обрядовості, що пояснюється надзвичайною делікатністю самого факту народження дитини, котре, до речі, було й основною умовою визначення закономірності сім'ї. Згідно зі звичаєвим правом сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти.

Обряди, пов'язані з народженням дитини, дослідники поділяють на чотири цикли: передродові, власне родильні, післяродові та соціалізуючі — прилучення новонародженого до роду, сім'ї, колективу. Цикл родинної обрядовості складався з таких обрядів: родини, ім'янаречення, очищення, обрання кумів, хрестини, пострижини тощо. Починалися родильні обряди із запрошення баби-повитухи. Запрошував її чоловік породіллі, який ішов до повитухи з хлібом. Великого значення надавали першій купелі, і не тільки з гігієнічних міркувань, а й з оберегових. Адже вода, за народними уявленнями, символізувала силу та чистоту. Щоб дитина росла здоровою, використовували освячені трави та квіти. Скупану дитину обсушували біля палаючої печі, що знов-таки диктувалося не тільки вимогами гігієни, а й давніми звичаями: прилучення до домашнього вогнища та роду [9].

Давній звичай ім'янаречення пов'язувався з переконанням, що влучно обране гарне ім'я має сприяти щастю та добробуту немовляти. Він не тільки був елементом національного дозвілля, а й відтворював норми моралі та звичаєвого права. Серед українців інститут кумівства був особливо розвинений: куми шанувалися нарівні з близькими родичами. Для похресника вони були другими батьками, оскільки піклувалися його долею, виховували, допомагали у скрутну годину.

Створенню сім'ї у народі завжди надавалося надзвичайно велике значення. Відповідно до цього визначалася і весільна обрядність – своєрідна урочиста драма, що супроводжувалася іграми, музикою, танцями, співами, набуваючи характеру народного свята. У структурі весільної обрядності відображено народну мораль, звичаєве право, етичні норми та світоглядні уявлення, що формувалися протягом століть.

Певною мірою пережитком матриархату можна вважати особливу роль матері у весільних дійствах. Адже, по суті, мати вирішувала, чи видавати дочку заміж, чи ні, і «заправляла» весіллям.

Українська весільна обрядність поділялася на три цикли: передвесільний, власне весілля і післявесільний. Своєю чергою, кожен із циклів складався з окремих обрядів. Починалося все із сватання, коли посланці від молодого йшли до батьків обранки укладати попередню угоду про шлюб. Увесь складний обряд сватання вельми стисло описав Т. Г. Шевченко: «Покохавши літо чи то два... парубок до дівчини батька й матері посилав старостів, людей добромовних і на таку річ дотепних, коли батько і мати поблагословлять, то дівчина, перев'язавши старостам рушники через плечі, подає

зарученому своєму на тарілці або крамну, або самодільну хустку» [5]. Бували, проте, випадки, коли дівчина не давала згоди на одруження. Тоді вона повертала старостам принесений ними хліб або дарувала молодому гарбуза. У разі успішного сватання через певний час відбувалися умовини (оглядини, домовини) – знайомство з господарством молодого, а за два тижні до весілля влаштовували черговий сімейно-дозвілєвий захід – заручини як своєрідне скріплення договору про шлюб. На заручини до оселі молодого приходили батьки і родичі молодого, сідали до столу, а дівчину й хлопця виводили на посад. Старший староста накривав рушниками хліб, клав на нього руку дівчини, зверху – руку хлопця і перев'язував їх рушником. Потім молода перев'язувала старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровувала хустками, полотном або сорочками. Після всіх цих церемоній дівчина і хлопець вважалися зарученими і вже не мали права відмовлятися від шлюбу.

Вінчання, як весільний обряд, формувалося поступово. Ще у XVII ст. церковне освячення шлюбу не мало чинності і тому часто відбувалося до весілля. Повінчані ж до самого весілля жили нарізно. Лише у 1744 р. був виданий указ, згідно з яким молоді повинні були жити після вінчання сукупно, не чекаючи весілля. Відтоді вінчання, як правило, проводили в один день з весіллям.

На вінчання молоді, зазвичай, відправлялися нарізно. Перед тим вони просили у батьків благословіння, і ті благословляли їх хлібом, бажаючи «ніколи не знати нужди та жити у мирі». Під час вінчання весільна мати тримала на плечах у молодого свічку та калачі, а весільний

батько – свічку на плечах молодої. Власне весілля починали із запросин, що включали урочисте виряджання дочки та сина на село у супроводі дружок та бояр. Найдраматичнішим весільним обрядом є розплітання коси та покривання голови молодої очіпком і наміткою, що символізувало перехід дівчини у заміжній стан, певною мірою – у підлегле становище. Потім збирали наречену у дім молодого і перевозили посаг. У домі молодого відбувався урочистий посад молодих, що набував значення їх обрядового з'єднання, внаслідок чого їх зв'язували чимбарем. Весілля закінчувалося у понеділок [5].

За нових соціально-економічних і культурних умов змінюється і весільна обрядність, хоча її основа залишається традиційною. Власне весілля відбувається нині у скороченому вигляді, зберігаючи, однак, основні традиційні обрядові дії: запросини гостей, зустріч молодих, гостина, ділення короваю, обдаровування наречених, символічна посвята дівчини у жіноцтво.

Поховальна та поминальна обрядність також була однією із форм родинних традицій. Смерть людини завжди сприймалася як велике горе і, разом з тим, як звичайна необхідність. За звичаєм померлих обмивали й обряджали у нове вбрання: літніх – у одяг переважно темних кольорів; молодих дівчат – у спідниці синього, зеленого і жовтого кольорів, які в народі вважалися «жалобними». Певною своєрідністю відзначалося поховання неодружених дівчат та хлопців, у якому використовувалась деяка весільне вбрання. Дівчат, наприклад, наряджали у весільне вбрання, на руку ліпили перстень із воску, до правої руки прив'язували весільний рушник, розплітали волосся.

Як хлопець, так і дівчина мали весільні головні убори, хлопцеві до пояса пов'язували червону хустку. Померлих дівчат і хлопців за традицією називали «князем» і «княгинєю» і обирали їм пару з числа живих. Обрані деякий час відігравали роль нареченого (нареченої), а потім і вдівця (удовиці). У день похорону родичі чи знайомі небіжчика прощалися з ним, ніби просячи у нього пробачення. Після поховання влаштовували поминки – ритуальну гостину з обов'язковим вживанням ритуальних страв. Запалюючи свічки, виголошували «вічну пам'ять», а потім гасили. У першу після похорону ніч годилося не спати. Поминали покійника також через дев'ять днів (дев'ятини), сорок (сороковини) і через рік (роковини). Щорічно за тиждень після Великодня відбувалися громадські колективні поминки (панахиди, гробки). Люди цілими сім'ями збиралися на цвинтарі, впорядковували могилки і влаштовували пригощання. Цей звичай зберігся й дотепер.

Таким чином, проаналізувавши розвиток дозвілля через сімейні та родинні традиції, звичаї, свята та обряди, можна зробити такі висновки:

- форми та методи дозвілля застосовуються за певними етапами відповідно до віку індивіда: немовля, дитинство, юність, повноліття, середній вік, зрілий вік;

- середовище дозвілля: рідний дім (хата) як мікросередовище, вулиця, корчма, заклади дозвілля як макросередовище;

- аспекти впливу дозвілля на індивіда: психологічний розвиток, екологічне, трудове, моральне, патріотичне, культурно-дозвілльє та комунікативне виховання.

Рішучі кроки до утворення реальної незалежності України відкривають шлях до зрушень на терені загальнолюдської моралі й гуманістичних ідеалів. Якщо ці тенденції візьмуть гору, можна чекати відчутних зрушень у збереженні та відтворенні народних традицій, підвищенні авторитету національної культури. Ці сподівання вже набувають законодавчої бази. Так, після багатолітнього панування воїнської безбожності у 1990 р. постановою Верховної Ради України офіційними святами проголошено Різдво, Великдень і Трійця. Ця акція вливається у загальний рух за відродження національної самосвідомості, мови, культури.

У наш атомний, урбанізований вік люди також не відмовляються від елементів містицизму та надання багатом традиціям, обрядам і звичаям особливої святості, насамперед, від їх поцінування та додержання. У багатьох випадках важливого значення набувають родинні реліквії, мистецькі вироби, навіть суто побутові предмети.

За результатами соціологічного дослідження [1], понад 80% опитаних представників українських родин намагаються оберігати й передавати від покоління до покоління ікони, якими благословляли їх до шлюбу їхні батьки, рушники, що були своєрідними оберегами сімейного затишку, весільний одяг. Сьогодні до цього долучається сорочечка немовляти, волоссячко з перших пострижин тощо.

Незважаючи на стрімке входження України в європейський і світовий ринок, який забезпечує людей весільним одягом останньої моди, українські дівчата не відмовляються приміряти мамине і навіть бабусине весільне

вбрання. У Вижицькому районі Чернівецької області постійно проводяться конкурси молоді сім'ї, які організовує районна соціальна служба сім'ї і молоді спільно з працівниками культури. Щоб не бути під час такого дійства осоромленими, молодята повинні знати свій родовід і родовід свого «судженого» чи «судженої», улюблені пісні батьків, інших старших членів родини, їхні професії, уподобання. Особливо цінується на таких конкурсах знання родинних традицій, збережений родинний весільний одяг, своєрідна естетика його одягання, кулінарні сімейні знання й уміння, гостре дотепне слово, гарно виголошений тост, вдало виконана пісня, танок тощо. Звичайно, до такого конкурсу за тиждень чи місяць підготуватися неможливо. Для цього діти, юнаки та дівчата мають проживати у відповідній сімейній аурі.

Тож, національна традиція, її трансформація в сьогоденні і майбутньому стає важливим чинником поступу нашої педагогіки. Незавжди помітити, що і в світовій педагогіці ця думка знаходить усе більше своїх прихильників. Людство прямує до зближення інтересів, до взаємодії в розвитку й виживанні, і водночас жоден народ не бажає втратити найліпших якостей і прикмет своєї самобутності, неповторності.

Глибоке вивчення цієї проблеми в історико-педагогічній площині засвідчує, що там, де ігнорувалися, знищувалися, нівелювалися традиції народу, там збіднювався його дух, занепадала культура, процвітали обскурантизм, свавілля, грубість і жорстокість.

Інтеграція родинно-сімейних традицій, звичаїв і обрядів детермінується конкретними умовами та потребами людей у забезпеченні спадкоємності по-

колінь, передачі соціального і духовного досвіду молодим поколінням. Традиції, звичаї і обряди – це та наша спільна історія, яка живить і єднає нас. І ми сьогодні з усією відповідальністю маємо

ставитися до формування високого національного ідеалу, гуманістичного за своїм спрямуванням і змістом, розмаїтого й багатого на форми та способи його вираження.

-
1. *Бабенко Н. Б.* Педагогічні умови організації сімейного дозвілля в сільських клубних закладах: Автореф. дис. ... кан. пед. наук 13.00.06. / КНУКіМ. – К., 2004. – 22 с.
 2. *Бердяев М.* Судьба России: опыт по психологии войны и национальности. – М., 1990. – С. 124.
 3. *Бойко Л. П.* Формування у школярів загальнолюдських цінностей в умовах функціонування соціально-педагогічної системи «сім'я–школа – установи культури»: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К.: КДУК, 1998. – С. 8–13.
 4. Бойківщина: Історико-етнографічні дослідження / За ред. Ю.Г. Гашка. – К., 1983. – С. 14; С. 37.
 5. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічні дослідження. – К.: Наук. думка, 1988. – 192 с.
 6. Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з нар. піснями. – К.: Музична Україна, 1993. – 128 с.
 7. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2-х т. – К.: Оберіг, 1991. – Т. 1 – 500 с.; Т. 2 – 446 с.
 8. *Здоровега Н. І.* Нариси народної весільної обрядовості в Україні. – К., 1974. – С. 124.
 9. *Кравець О. М.* Сімейний побут і звичаї українського народу. Історико-етнографічний нарис. – К.: Наук. думка, 1966. – 198 с.
 10. *Скуратівський В. Т.* Святвечір: У 2-х кн. – К.: Вироб.- комерц. фірма «Перлина», 1994. – С. 12–14, С. 47–54.
 11. *Струмський В. П.* Морально-ціннісне орієнтування виховної роботи // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1.

Подано до редакції 10.12.2004 р.